

HALİL HALİD BEY

Halil Halid Bey son dönem Osmanlı mütefekkirlerinden olup çok sayıda eser kaleme almıştır. Uzun yıllar İngiltere’de kalan ve Cambridge Üniversitesinde hocalık yapan Halil Halid Bey II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’a dönmüş ve Ankara mebusu olarak Meslis-i Mebusan’da görev yapmıştır. Said Halim Paşa’nın isteği üzerine kabul ettiği Bombay Büyükelçiliği vazifesini deruhte etmiş, Mütareke akabinde Darülfunun başta olmak üzere çeşitli kurumlarda ders vermeye devam etmiştir. Türkçenin yanısıra İngilizce ve Almanca yazdığı yazılarla imparatorluğun son demlerinde kurtuluşu arayan bir münevver portresi çizmiştir. Doğu-Batı ilişkileri, emperyalizm, hilafet, Türk-Arap münasebetleri ve Türk-İngiliz ilişkileri onun çalışmalarının ana konuları arasındadır.

Halil Halid Bey

İNGİLTERE'DE TÜRKOFOBİ

VE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ

Hazırlayan: Ramazan Serhat Aslan

RAMAZAN SERHAT ASLAN

1998 yılında Tokat'ta dünyaya gelen Ramazan Serhat Aslan ilk eğitim hayatını Balat-Fatih'te geçirmiştir. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümünde tamamlamıştır. Aynı üniversitede yüksek lisansına devam eden Aslan, çeşitli kitap ve çeviri projelerine dair çalışmalarını sürdürmektedir.

İNGİLTERE'DE TÜRKOFEBİ

VE TÜRK İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ

III KUTADGU / DAL - DÜŞÜNCE - DOĞU/BATI 1

Yayınevi Editörü : Ramazan Serhat Aslan
Yayın Yönetmeni : Muhammed Yasin Can
Yayınevi Ser. Nu. : 53697

ISBN | 978-605-71981-1-2

Kutadgu Yayınları'nın 1. eseridir.

Halil Halid Bey tarafından kaleme alındı.

Ramazan Serhat Aslan tarafından hazırlandı.

Mehmet Feysi Çetinkaya İngilizce ve Fransızca kısımları çevirdi.

Nesibe Betül Aslan son bölümün Osmanlıcadan Latinizesini gerçekleştirdi.

Kapak Alaaddin Şahin tarafından tasarlandı.

Mizanpaj Bilal Şenel tarafından yapıldı;

metinde 11 punto Baskerville fontu kullanıldı.

2. Baskı 2. Edisyon, Kasım 2024, İstanbul

© Eserin tercümeden doğan yayın hakları Kutadgu Yayınları'na aittir.

Baskı, Enes Basın Yayın Matbaacılık Ltd. Şti. (Mat. Ser. Nu: 45822)

III KUTADGU

Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Tepsi Fırını Sok. No:9/3

Üsküdar/İstanbul

0 850 304 17 58

kutadgu.com.tr

iletisim@kutadgu.com.tr

@kutadgu_m (twitter, instagram, youtube)

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
Halil Halid Bey: Hayatı ve Fikriyatına Dair	15

I | TÜRKLER İLE İNGİLİZLERİN İLK TEMASI

II | TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ

İngiltere ile Ananevi Münasebetlerimize Bir Nazar	41
İngiltere ile Resmi Münasebetlerimizden Sonra	49
Mazide İngiliz Dostluğu Mümkün müydü?	57
Hem Petrol Hem Dicle Kaynakları	67
Musul Tartışması Münasebetiyle	75
İngiltere ile Gelecekte Dostluk İhtimali	83

III | İNGİLTERE'DE TÜRKOFEBİ

İngiltere'de Türkofobi Üzerine bir Çalışma	91
İngiliz Emperyalistlerinin Türkofobisi	121

IV | MAKALELER

Osmanlı ve İngiliz Münasebeti Hakkında	143
Londra'da Müslümanlar	151
İngiltere'de Teşebbüsat-ı İslâmiye	157
Londra Cami-i Şerifi ve Ehemmiyet-i İçtimaiyyesi	163

Sunuş

Halil Halid Bey kaleme aldığı eserler göz önüne alındığında hak ettiği değeri görmediği hususunda hemfikir olacağımız bir son dönem Osmanlı mütefekkiridir. II. Mahmud döneminden itibaren görünürlüğü artan Çerkeşşeyhizâde ailesine mensup olan Halil Halid Bey amcası Mehmed Tevfik Bey'in yönlendirmesiyle önce medrese tahsil görmüş akabinde Mekteb-i Hukuk'u bitirmiştir. Eğitim hayatındaki bu düâlite Halil Halid Bey'in çok yönlü karakterini biçimlendiren önemli hususlardan birisidir.

Halil Halid Bey'in hayatını şekillendirecek önemli hususlardan birisi de Mekteb-i Hukuk'u bitirdikten sonra Ebüzziya Tevfik Bey'in matbaasında çalışmaya başlaması ve yazı hayatıyla tanışmasıdır. Ebüzziya Tevfik'in yanında çalıştığı dönemlerde, Çerkeşî ailesinin uzun yıllardır sonuçlanmayan miras davasının yükü ve matbuat dünyasının tesiriyle sıkı bir Abdülhamid muhalifi olan Halil Halid yurtdışına çıkmann yollarını aramış ve nihayetinde İngiltere'ye yerleşmiştir.

İngiltere yılları Halil Halid'in düşünce dünyasının tam manasıyla şekillendiği yahut diğer deyişle kendisini bulduğu döneme tekabül eder. Burada Abdülhak Hamid'in aracılığı ve müsteşrik E. G. Browne'un tavassutuyla Cambridge Üniversitesinde Türkçe hocalığına başladı. Bu sayede oryantalist çevrelerle dostluk geliştirir, çeşitli kongrelere katılır. İngiltere yılları Halil Halid Bey'in hızlı ve dinamik hayatının hülasası niteliğindedir. Bir dönem Osmanlı'nın Londra Büyükelçiliğinde şehbender vekili sıfatıyla görev yapar merkeze raporlar yazar, bir dönem kendi teşebbüsü gazeteler çıkarır İslam dünyasına dair düşüncelerini İngiliz dilinde kaleme

alır. Bunların yanı sıra Hint Müslümanlarıyla yakın temasta kalması ve Londra’da Müslümanların her ihtiyacını giderme gayesini güden bir merkez cami tesis etme çabası onun esas uğraşları arasındadır.

Halil Halid Bey II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’a dönüş yapar. İttihat ve Terakki’nin Ankara mebusu olarak Meclis-i Mebusan’a seçilir, çeşitli görevlerde bulunur. Kısa süreli aktif siyaset denemesini 1914’e kadar sürerecek olan Bombay Başşehbenderliği vazifesi takip eder. Bu görevinin ardından hayatının geri kalanı nispeten durağan seyrederek ve İstanbul’da çeşitli kurumlarda, bilhassa Darülfünunda verdiği derslerle şekillenir.

Mekteb-i Hukuk’u bitirdikten sonra başlayan *meslek-i tahrir* mesaisi hayatının son yıllarına kadar aralıksız sürer. İslam alemi, Osmanlı-Arap ilişkileri, Hilafet, İmparatorluğun kaderi, Doğu milletleri, sömürgecilik ve bilhassa Osmanlı-İngiliz münasebetleri Halil Halid Bey’in eserlerinin ana temalarını oluşturur.

İngiltere’de Türkofobi ve Türk-İngiliz İlişkilerinin Tarihsel Seyri başlıklı bu kitap, Halil Halid Bey’in birden fazla kitap ve makalesini bir araya getiren derleme bir eser niteliğindedir. Kitabın esas başlığı Halil Halid Bey’in 1904 yılında kaleme aldığı *A Study in English Turcophobia* adlı ufak bir kitaptan mülhem. Alt başlığa ise yazarın çeşitli zaman dilimlerinde kaleme aldığı ve Türk-İngiliz ilişkilerinin dününe ve o günün günceline değinen yazılar kaynaklık teşkil ediyor.

Giriş kısmında Halil Halid hakkında yapılmış müstakil tek çalışmanın sahibi Kurtuluş Öztürk’ün “Halil Halid Bey: Hayatı ve Fikriyatına Dair” başlıklı yazısı yer alıyor. Kurtuluş Öztürk Hoca bu yazısında Halil Halid Bey’in hayat

hikayesini özetliyor, eserleri üzerinden fikir dünyasının ana hatlarını çiziyor ve eserlerinin kronolojik bir listesini sunuyor.

Kitabın ilk bölümünü, Halil Halid Bey’in farklı konulara tahsis edilmiş dört bölüm halinde yazdığı Fusul-i Mütenevvia adlı eserinin “Türklerle İngilizlerin İlk Münasebeti” alt başlıklı ikinci bölümü teşkil ediyor. Bu bölümde Halil Halid Bey Türklerle İngilizlerin ilk temasını I. Bayezid dönemine tarihlendiriyor ve anlatısının temelini oluşturuyor.

Kitabın “Türk-İngiliz İlişkilerinin Tarihsel Seyri” başlığını içeren ikinci bölümünü ise esasında *Türk Hakimiyeti ve İngiliz Cihangirliği* ismiyle bizzat Halil Halid Bey tarafından yayımlanan eserin ilk altı bölümü oluşturuyor. Bu bölümde yer alan yazılarda Halil Halid Bey; Türk-İngiliz sözde dostluğunun tarihsel kökenini ve seyrini, iki İmparatorluğun halihazırdaki mevcut ilişkisini ve bilhassa Ortadoğu özelinde beliren iştahlı İngiliz dış politikasının Osmanlı siyasetini nasıl etkilediğini inceliyor.

Kitabın esas başlığını teşkil eden ve incelikli tespitleriyle bugün dahi güncelliğini muhafaza eden üçüncü bölüm ise “İngiltere’de Türkofobi” başlığını taşıyor. Bu bölümde iki farklı yazı yer alıyor. Bunlardan ilki 1904 yılında Londra’da yayımlanan ve *A Study in English Turcophobia* adını taşıyan bir kitapçık. İkinci yazı ise 1919 yılında İsviçre’nin Bern şehrinde düzenlenen Sosyalist Enternasyonal’de Halil Halid tarafından katılımcılara okunan *La turcophobie des impérialistes anglais* başlıklı tebliğin sonradan kitaplaştırılmış halinin tercümesini içeriyor. Bu iki yazı birbirlerini tamamlar nitelikte bir bütünlük arz ediyor ve İngiltere’de yerleşik Türk-Müslüman nefretinin nedenlerini ve kökenlerini hamasi söyleme yenik düşmeden soğukkanlı bir şekilde tahlil ediyor.

Kitabın son bölümünde ise Halil Halid Bey'in başta Sebilürreşad olmak üzere çeşitli dergilerde kaleme aldığı ve Londra Müslümanları ve Türk-İngiliz ilişkilerini konu edinen çeşitli makaleleri yer alıyor.

İngiltere'de Türkofobi'nin içerdiği çözümlenmeler ve tahliller nedeniyle bugün dahi güncelliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Kitabı okuduğunuzda, bugün Batı'da Türk nefretinin kaynağına dair üretilen argümanların çoğunun dönüp doluşup Halil Halid'in anlattığına kendisine yer bulduğunu göreceksiniz. Türkofobi kelimesini oldukça erken bir tarihte kullanan ve basın-siyaset-din adamı üçgeninde bu nefretin nedenlerini açıklayan Halil Halid bu bakımdan bir ilki teşkil ediyor. Benzer şekilde Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihsel seyrine ve mevcut duruma dair getirdiği yaklaşımlar da Halil Halid'in bu alandaki mevkiini daha iyi anlamamızı sağlıyor.

Kitabı oluştururken Halil Halid'in konuya ilişkin herhangi bir yazısının dışarıda kalmamasına dikkat ettim. Yazıları, yazım tarihlerine göre kronolojik olarak değil, anlatının seyrine göre bir akış içerisine yerleştirdim. Halil Halid Bey eserlerinde, en basitinden yazılarının yayınladığı Sebilürreşad dergisindeki dönemin birçok yazarının aksine, bol tamamlı ve ağdalı bir Türkçe kullanıyordu. Kitabın ilk baskısında bu dili korumaya ve en azından dipnotlarla anlaşılır kılmaya çalıştım. Fakat, okurlardan gelen dönüşler, faydayı artırmak ve okunurluğunu mümkün kılmak adına sadeleştirme yoluna gitmemi tavsiye ediyordu. Bu nedenle, ikinci baskıyı gerçekleştirmeden önce, kitabın ilk iki bölümünü, daha anlaşılır bir Türkçe için sadeleştirdim. Bunu yaparken, eski niteleme terkiplerini hafiflettim ve bugün kullanılmayan bazı kelimeleri sıklıkla kullandığımız eşanlamlılarıyla değiştirme yoluna gittim. Üçüncü bölüm ise zaten asılları

İngilizce ve Fransızca olan metinlerin çevirisinden oluşuyordu, haliyle onlara dokunmadım. Son olarak dördüncü bölümde yer alan ve kitabın esas seyrine ek olarak görülebilecek olan makaleleri sadeleştirmeden olduğu gibi bıraktım ve Halil Halid'in Türkçesini gösterir numune olarak kalmalarını istedim.

“Türklerle İngilizlerin İlk Münasebeti”, “Türk-İngiliz İlişkilerinin Tarihsel Seyri” ve “Makaleler” bölümleri sadeleştirme öncesinde Nesibe Betül Aslan tarafından Osmanlıca'dan günümüz harflerine aktarıldı. “İngiltere'de Türkofobi” başlıklı kısımda yer alan iki bölüm ise Mehmet Feyzi Çetin-kaya tarafından İngilizce ve Fransızcadan Türkçeye çevrildi. Her ikisine de özverili çalışmaları için teşekkür ederim.

Ramazan Serhat Aslan
Kasım 2024, Bahçelievler, İstanbul

Halil Halid Bey: Hayatı ve Fikriyatına Dair

Osmanlı aydınları Batı karşısında yenik düşmeye başladıklarını fark ettikten sonra bu sıkıntının aşılabilmesi için çareler üretmeye çalışmışlardır. II. Meşrutiyet dönemi aydınları ise devleti kurtarmak için girişilen, uzun soluklu bu düşünce maratonunun son halkasını oluşturmaktadırlar. Osmanlı Devleti'nin çöküşünden kısa bir süre önceye tekabül eden bu süreç, adeta bir yığın halinde bulunan fikrî birikimin, tasnif edilerek düzenli programlar haline dönüştürüldüğü bir süreç olmuştur. Birinci Dünya Harbi ile birlikte tarih sahnesinden çekilen Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti de yolunu çizerken bu dönemde üretilen fikrî birikimden önemli ölçüde faydalanmıştır.

Ancak bu dönemde ortaya konan düşünce birikiminden yeterince istifade edilmiş olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Özellikle daha sonraki dönemde mensubu bulunduğu düşünce akımının siyasi alanda tesirini kaybetmesi sebebiyle, muhalif konuma düşmüş veya geri plana itilmiş birçok düşünürün birikimi gerektiği gibi incelenememiştir. Halbuki tarihimizin kritik noktalarından birisini oluşturan II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının fikrî birikimleri, milli tecrübe açısından son derece büyük bir önem arz etmektedir. İşte Halil Halid Bey de bu çerçevede incelenip fikirlerinden istifade edilmesi gereken önemli mütefekkirlerimizden birisidir.

Halil Halid Bey, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarına ulaşmış aydınlarımızdandır. Fakat bugün sayısı gittikçe artan yayınların konusu olmasına rağmen ülkemizde hak ettiği ölçüde tanınmamaktadır.

Halbuki o yaşadığı dönemin önemli siyaset ve bilim adamlarından birisidir.

Genç yaşta İngiltere'ye giderek kısa sürede İngilizcesini mükemmel bir seviyeye çıkaran Halid Bey, Cambridge Üniversitesi kadrosuna girmeyi başaran ilk Türk olmuştur. Uzun yıllar bu üniversitede Türkçe hocalığı yapan Halil Halid, İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne ve İslam dünyasına yönelik politikalarını da yakından takip etmiştir.

Batı dünyasını iyi tanıyan az sayıdaki Osmanlı aydınından birisi olan Halil Halid Bey'in, Batı alemi karşısında özgün bir duruşunun olduğunu söylemek mümkündür. Yıllarca Avrupa'da kalmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin ve Müslüman Doğu toplumlarının meselelerine karşı duyarlılığından hiçbir şey kaybetmemiş ve Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti'ne karşı her alanda tehditlerini yoğunlaştırdıkları bir dönemde kaleme aldığı etkili yazılarıyla bu saldırılara karşı müdafaalarda bulunmuştur. Halil Halid Bey, bir taraftan Batı kamuoyunda Osmanlı Devleti ve İslam dünyasına karşı oluşturulan menfi propagandalarla mücadele ederken diğer taraftan da Batılıların Doğu toplumlarına yönelik emperyalist hedeflerine dikkat çekmiştir.

Batı'yı ve Doğu'yu ayrı medeniyetler olarak gören Halid Bey, bu iki medeniyetin hiçbir zaman bir olamayacağı görüşündedir. Batı ile kurulacak ilişkilerde Batı'nın tarihi, siyasi ve dinî dinamiklerinden kaynaklanan hususiyetlerini bilmeden, toplumsal ve tarihi tecrübemizi göz önünde bulundurmadan atılan adımların sağlıklı olamayacağını düşünür. Halid Bey, Batı hayranlığı ile girişilen hiçbir çabanın Batılıların takdirini kazanmaya yetmeyeceği gibi, Batı emperyalizmini de durduramayacağını savunur. Bu inancı sebebiyle eserlerinin büyük bir kısmını Batı emperyalizminin hedeflerini

tespit etmek ve Doğu toplumlarını bu hedefler konusunda uyarmak için kaleme almıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Cambridge Üniversitesi'nden ayrılarak ülkesine dönen Halid Bey, Batı sömürgeciliği konusundaki çalışmalarını aralıksız devam ettirir. Boykot kelimesiyle Osmanlı toplumunu tanıştıran isim olmasının yanında Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesi üzerine bu ülkeye karşı başlatılan boykotun da öncülerinden olur.

Günümüzde de tezahürlerini bütün sıcaklığı ile müşahede ettiğimiz medeniyet götürme iddiası ve insan hakları ihlallerini önleme gibi gerekçelerin Batılı sömürgeci devletler tarafından en çok kullanılan işgal yöntemlerinden olduğunu ifşa eden Halid Bey, Doğu toplumlarına bu tür oyunlara gelinmemesi konusunda tavsiyelerde bulunur ve alternatifler kurulum yolları sunmaya çalışır.

Halid Bey'in şiddetle karşı koymaya çalıştığı hususlardan birisi de İslam toplumları arasında yaygınlaştırılmaya çalışılan milliyetçilik cereyanıdır. Ona göre bu akım özellikle Osmanlı Devleti'nin varlığını tehlikeye atacaktır. Bu sebeple Batı'ya karşı son direnç noktası olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin yaşatılması için çok çaba sarf edecektir. Türkler ve Arapların siyasi hedeflerini Batı karşısında birleştirmeleri gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur. Ona göre iki milletin birlikteliği sömürgecilik karşısında bir direnç noktası oluşturabilecektir. Ancak tarihî gelişmeler onun istekleri doğrultusunda değil de aksi istikamette bir seyir izler. I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Arapların ayrılık girişimlerine şahit olur, ancak yine de ümidini yitirmez. Savaş süresince Avrupa ülkelerini dolaşarak, İtilaf devletlerinin Doğu'da uyguladıkları haksız ve emperyalist politikaları tüm dünyaya duyurmaya çalışır.

Halil Halid, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde gerçekleşen birçok gelişmeyi önceden tahmin ederek, uyarılarda bulunmaya çalışır ancak uyarıları yeterince karşılık bulmaz. Savaş sona erdiğinde korumak için çabaladığı birçok değer yok olduğunu gören Halid Bey, hayatının son yıllarını hayal kırıklığı ve kırgınlık içinde geçirir.

Son yazdığı eserinde hayatının bir muhasebesini de yapan yazar, aleyhine de olsa yaptığı çalışmaları vicdanının sesine uyararak, milleti için yaptığının altını çizer. Onun hayat çizgisi incelendiğinde, hangi şartlar altında olursa olsun memleketinin ve milletin hukukunu müdafaa için hiçbir fedakarlıktan çekinmediği görülür. Gerçekleşmesini arzu ettiği tezlerin çoğu gerçekleşmemiş olsa da onun Batı dünyasına dair yaptığı değerlendirmelerin ve getirdiği eleştirilerin günümüz gelişmeleri ışığında gözden geçirilmesi durumunda güncelliğinden fazlaca bir değer kaybetmediği anlaşılır.

Halil Halid Bey önemli bir entelektüel olduğu gibi aynı zamanda da büyük bir aksiyon ve şahsiyet adamıdır. Dolayısıyla bu yönünün de ciddiyetle tanınıp bilinmesi gerekmektedir. O, doğru kabul ettiklerini sonunda şahsına zararı dokunsa da kararlılıkla savunmaktan çekinmeyen, hürriyetine son derece düşkün, değerlerine bağlı ve memleketine aşık bir şahsiyettir.

Halil Halid Bey'in kendisiyle özdeşleşen en belirgin özelliği hürriyetçiliğidir. Hürriyetine olan düşkünlüğü sebebiyle üniversiteyi bitirdikten çok kısa bir süre sonra hayat çizgisini kökten değiştirecek bir karar alır ve İngiltere'ye gider. Vatanını terk etmesine sebep olduğu için II. Abdülhamid yönetimine muhalefet ettiyse de bu durum onu memleketinin sıkıntılarına karşı duyarsızlaştırmamıştır.

Onun vasıflarından biri de mensubu bulunduğu medeniyete ve millete olan bağlılığıdır. Başta eğitim olmak üzere

çeşitli gerekçelerle Batı'ya giden Osmanlı gençlerinin büyük bölümü, toplumlarının sahip olduğu değerlere yabancılaşmış olarak geri dönmekteydi. Fakat Halil Halid Bey, Avrupa'da uzun yıllar kalmış olmasına rağmen toplumuna yabancılaşmadan kalmayı başarabilmiş az sayıdaki Osmanlı aydınından birisidir. Tercüme-i hâlini yayınlayan Sebilürreşad mecmuası "*Avrupa'ya giden talebemiz eğer memlekete, millete hizmet arzusunda iseler milletin ihtiyacını, duygusunu, ruhunu dik-kate almah, Halil Halid Beyefendi biraderimizin yolunu takip etmelidirler.*" diyerek onu gençliğe örnek olarak takdim etmektedir.

Bütün bunlara rağmen, Halil Halid Bey'in diğer İslam memleketlerinde *kadr u kıymeti* bilinse de kendi öz memleketinde kadri pek bilinmemiştir. Yakın dostu Abdülhamid Hamid'e göre "*Halil Halid Bey eğer istemiş olsa, mânen olduğu gibi bugün maddeten de aksâ-yı meratib ve menâsıbdâ bulunur ve o zaman memleketine daha mühim hizmetler ibraz etmiş olurdu.*" A. Hamid Bey, bu tespiti yaptıktan sonra onun *meratib ve menasibda* geri kalış sebebini de "şahsiyet ve haysiyetinden fedakarlık" edemeyişi ile açıklar. Halil Halid Bey, şahsiyetinden fedakarlık etmeyişi, riyadan uzak duruşu ve titizliği sebebiyle ömrünün sonuna kadar sıkıntı çeker. Yine şâiri âzamın deyimıyla o hak ettiği mükâfatı "yalnız kendi vicdanında" görür.

Hayatı

Halil Halid Bey, Çerkeşiler olarak bilinen bir aileye mensuptur. Kökenleri Orta Asya'ya dayanan Çerkeşiler, 18. yüzyılın ortalarında Anadolu'ya gelerek Çankırı'nın Çerkeş kazasına yerleşirler. Ailenin isminin yayılmasını sağlayan şahsiyet ise Halvetî-Şabanî tarikatının Çerkeşî kolunun kurucusu olan Çerkeşî Mustafa Efendi'dir (1743-1814). Mustafa Efendi'nin oğullarından Osman Vehbi Efendi de döneminin önemli alimlerindedir. Halil Halid Bey, Osman

Vehbi Efendi'nin torunlarından. Vehbi Efendi'nin çocuklarından olan Mehmed Tevfik Efendi de uzun süre devlet hizmetinde bulunmuş ulemadan bir kişidir.

Halil Halid Bey, 1869 yılında Ankara'da doğdu. Babası Çerkeşeyhizade Osman Vehbi Efendi'nin oğlu Ahmed Refi Efendi, annesi ise Refika Sıdika Hanımdır. Ahmed Refi Efendi vefat ettiğinde Halil Halid dokuz yaşındadır. Amcası Mehmed Tevfik Efendi, terbiyesiyle bizzat ilgilenebilmek için yeğenini kendi yanına alır. Daha sonra İstanbul'a dönmeye karar veren Tevfik Efendi, Halil Halid'i de eğitimine devam etmesi için yanına götürür.

Amcasının isteği doğrultusunda Küçük Ayasofya Camii'ne bağlı medresede eğitimine başlar. Yaklaşık beş yıl devam eden medrese eğitimini mezun olmadan bırakarak hukuk mektebine kaydını yaptırarak buradan mezun olur.

Baroda staj yapmakta olduğu dönemde Ebüzziya Tefik Bey'le tanışır. Onunla tanışmasından sonra *meslek-i tahrire* karşı kendisinde büyük bir ilgi uyanır. Ebüzziya'nın yazıhanesinde tanıştığı bazı Avrupalı gazetecilerle dostluk kurar. Yabancı gazetecilerle görüşmesi üstelik bir de Pera'ya yerleşmesi hafiyelerin dikkatini çeker ve Halil Halid'i göz hapsine alırlar. Hafiyeye takibinin başlaması üzerine memleketinden ayrılma kararı alır.

22 Nisan 1894 tarihinde İngiliz dostunun yardımıyla Rusya'dan İngiltere'ye giden bir yük gemisine binerek İstanbul'dan ayrılır. Ebüzziya Bey, kendisine Abdülhak Hamid Bey'e götürmesi için bir tavsiye mektubu yazar. Onun yazdığı tavsiye mektubu, A. Hamid Bey'le dostluk kurmasını sağlar.

Halil Halid, Londra'ya vardığı günün hemen ertesinde Sultan II. Abdülhamid'e uğradıkları haksızlıkları dile

getiren bir mektup yazar. Mektubun gönderilmesinden kısa bir süre sonra İngiltere'deki Osmanlı sefaretini kendisiyle temasa geçer. Sıkıntılarının giderileceğine dair bazı taahhütlerde bulunularak İstanbul'a geri dönmeye ikna edilir. Ancak İstanbul'da umduğunu bulamayan Halid Bey, 8 Kasım 1894 günü yine aynı İngiliz dostunun yardımıyla bu defa kesin olarak İstanbul'dan ayrılır.

İngiltere'ye vardığından sonra daha önce Avrupa'ya kaçmış olan Türklerle temasa geçer. Geçimini temin etmek için de gazeteciliğe başlar. İlk çalıştığı gazete Selim Faris tarafından yayımlanan Hürriyet Gazetesi'dir. Buradaki iş gazetede yayınlanmak üzere Türkçe'ye çevrilen metinlerin tashihinden ibarettir. Halil Halid'in yazarlık yaptığı tek gazete Hürriyet gazetesi değildir. Avrupa'da bu tarihlerde Türklere ait irili ufaklı birçok gazete neşredilmektedir.

İngiliz gazetelerinde de yazılar yazan Halil Halid Bey, uzun yıllar Osmanlı Devleti ve İslam dünyasının haklarını savunur ve buralarla ilgili gerçeklerin Batı kamuoyuna aktarılması hizmetinde bulunur. Gazete yazılarından başka birçok kitabıyla da bu hizmetini sürdürür. 1901 yılında Hürriyet adında bir gazete çıkarmaya çalışır ancak bu girişim başarılı olamadığından gazete birkaç sayı çıktıktan sonra kapanır.

15 Temmuz 1897 tarihinde kendisine teklif edilen Londra şehbender yardımcılığı görevine atanır. Ancak Osmanlı Devleti'nin İngiltere sefiri Antopolu Paşa'nın kendisine yönelik düşmanca tutumu sebebiyle 1901 yılında vazifesinden istifa eder. Görev süresi içinde İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik emelleri konusundaki görüşlerini Sultan II. Abdülhamid'e aktarmıştır. Özellikle Basra körfeziyle alakalı raporu son derece önemlidir. Raporda bölgenin siyasi, sosyal ve ekonomik durumuyla ilgili oldukça geniş bilginin